

Marin ZANINOVIĆ

POMORSTVO ARDIJEJACA
TEMELJ NJIHOVE MOĆI

UDK 904: 930.27 (497.13)»652«

Izvorni znanstveni rad

Antička povijest

Oeuvre scientifique originale

Histoire ancienne

Primljeno: 1992.06.01.

Reçu:

Marin Zaninović
HR-41000 Zagreb, Hrvatska,
Arheološki zavod
Filozofskog fakulteta,
Salajeva 3

Ardijejci trajno izazivaju pažnju povjesničara i arheologa zbog više spornih pitanja oko njihove pojave. Kada su se doselili, gdje su boravili, dokle im se pružalo područje vlasti? Autor se priklanja starijem, ali općenitom mišljenju da je njihova povijesna pojava povezana sa silaskom u primorje oko rijeke Neretve. Tu su ovladali veoma brzo pomorskim vještinama, preuzevši odlične brodarske i pomorske tradicije svojih prethodnika Liburna i podložnika Daorsa, Plereja i drugih skupina na obali i otocima. Pomorska moć u političkom vakuumu nakon kraja korkirejsko-knidske i sirakuško-isejske faze dvaju Dionisija, Starijeg i Mlađeg, dovela ih je u prvi plan na ovom dijelu jadranske obale. Njihovi lembi omogućili su im više od stoljeća i pol samostalne vlasti na našoj obali.

Moćno ilirsko pleme odigralo je jednu od najvažnijih uloga u vrijeme svoje, ustvari, ilirske nezavisnosti. Zbog toga značenja i uloge trajno privlače pažnju povjesničara, jer su i do danas sporna neka važna pitanja njihove povijesti, kretanja i teritorija što su ga nastavali. Polazna točka je zaključak G. Zippela, a na osnovi Teopompove vijesti, da su

Ardijejci nakon što su bili poraženi od Kelta sišli prema jugu i pojavili se na području nekadašnjih Nesta i Manijaca. Manijce i Neste naime bilježi Pseudo Skilak u svom Periplusu, koji se datira oko 330. Prema tome na njihovo su područje stigli Ardijejci, nakon njih, jer da su bili tu onda bi ih auktor Periplusa valjda bio i spomenuo. Ova zbivanja smjestio je već Zippel između 370-360.¹ Teopompova vijest je najraniji spomen Ardijejaca iz koje se izvlači gornja postavka. To su zapravo dvije obavijesti iz dvaju ulomaka Teopompovih *Philippika*, opsežnog djela u 58 knjiga, što ga je on napisao između 359-336. u slavu Filipa II Makedonskog, za kojeg je rekao da: "Nikad do sada nije Europa rodila čovjeka kakav je Amintin sin" (frg. 27). Njega je smatrao začetnikom nove ere, te je čitavu povijest svoga doba smjestio u njegov okvir, što mu je Polibije kasnije zamjerao. Ovo se djelo, nažalost, nije sačuvalo kao ni njegova Hellenika u 12 knjiga, s kojom je nastavio Tukidida i završio pomorskom bitkom kod Knida 394. Prema Izokratovom stilskom usmjerenju, povijesno kazivanje je podređeno zakonima retorike, ali na taj način da se činjenice ipak ne izvrću. I doista noviji istraživači sačuvanih tekstova smatraju da on nije ništa iznio, što ne bi odgovaralo istini, osim u malom broju slučajeva, a što su mu priznavali i u antici, kao na pr. Dionizije Halikarnaški, a njegovu će Philippiku koristiti Plutarh, Pompej Trog i drugi auktori kao Atenej za svoje tračerske zgode, pa su tako kod njega sačuvana i ova dva ulomka.² Prema tome ako je Teopomp bio suvremenik ovih zbivanja (živio je oko 377- poslije 320.), onda možemo njegove, nažalost fragmentarne obavijesti uzeti kao pouzdane. Teškoća je što se u sačuvanim Atenejevim rukopisima ime plemena spominje kao ariafoi, arkadíous i arkádas, što je već Casaubonus emendirao u Ardiaioi, što je opće prihvaćeno.³

Slijedeći podatak iz vrela također se zasniva na vijesti iz sredine 4. st. pr. Kr., a nalazi se u spisu tzv. Pseudo-Aristotela, *De mirabilibus auscultationibus* ili izvorno grčki Perithaumasion akousmaton, 138, gdje se govori o borbama za slane izvore između Ardijejaca i Autarijata, koje su jedni i drugi kao stočari nužno trebali, pa odatle i ti sukobi. Gotovo istovjetni podatak nalazimo i kod Strabona (VII, 5, 11), koji u tom ulomku veli da su Autarijati nekoć bili najveće i najmoćnije ilirsko pleme. Ove slane izvore se obično smješta u Orahovici, oko 2 km nizvodno od Konjica, gdje se nalazi jedna gradina i ta "slana vrela", koje su gradinski stočari zasigurno koristili i zbog kojih se ona po svoj prilici tu i nalazila.⁴ Ovo je također veoma važan podatak, jer ukazuje da su Ardijejci i Autarijati živjeli u unutrašnjosti i da su bili neposredni susjedi. Smještaj jednih i drugih je naravski složeni problem na koji je teško precizno odgovoriti. Autarijatima se određuje lokacija na širokom prostoru od Romanije u Bosni do južne Morave u Srbiji. Ovuda se odvijao njihov plemenski život i pod njihovim su imenom bile pokrivena i druge ilirske zajednice, jer su Autarijati bili eminentno ilirsko pleme.⁵

Teopompovu vijest o dolasku Ardijejaca na more potvrđuje i Strabon (VII, 5, 5), kada opisuje situaciju oko rijeke Narone (Neretve) i veli: "*Odmah (slijedi) i rijeka Naron i oko nje su Daorizi i Ardijeji i Plereji, od kojih je jednima (Plerejima) blizu otok zvan Crna Korkira i grad (istoga imena) naseobina Knidijaca, Ardijejcima je blizu Pharos,*

koji se prije zvao Paros, budući da je naseobina Parana". Ardijejci su sada dakle na moru pored ušća Naronu. Puno je tinte potrošeno u raspravljanju oko njihova smještaja, je li ono bilo duž makarskog primorja do Cetine, što je logično zaključiti ako su bili blizu Hvara, zatim koliko prema jugu, gdje u unutrašnjosti, u dijelu Crne Gore, Albanije itd. Većina auktora koji su se ovim bavili prihvaća ovu Strabonovu lokaciju i stavlja Ardijejce oko ušća Neretve, sjeverno od njega, te zapadno i južno. To ide od hrvatskog povjesničara Ivana Lučića u 17. st., J. Boglića Hvaranina 1873, pa glavnog G. Zippela 1877, sve do najnovijih. Ardijejci su prema tome već negdje sredinom 4. st. pr. Kr. stigli na more, da li pod pritiskom Kelta ili Autarijata za nas nije bitno. Oni su tu na ušću Naronu odakle su se proširili u pravcu primorjem istočno i zapadno od ušća. Najveći broj auktora prihvaća ovo mišljenje uz poneku varijaciju. Tako dobar, ali manje poznat i prešućen hvarski povjesničar Jakov Boglić (1826-1897.), dugogodišnji ravnatelj zadarske gimnazije i prije Zippela konstatira da: "*Gli Ardiei abitavano tra la Nerenta e il seno Rizonico (canale di Cattaro) lungo il littorale. Eransi un dì resi potenti sul mare per numerosa flotta, ed avevano corsa ostilmente l'Italia. Con facilità furono assoggettati da Agrone perche si erano indeboliti colle guerre contro gli Autariati*" - "*Ardijejci su nastavali između Neretve i Risanskog zaljeva (Kotorski kanal) duž primorja. Jednoga dana su ojačali (postali su moćni) na moru po brojnome brodovlju i neprijateljski su prelazili u Italiju. S lakoćom ih je pokorio Agron, jer su oslabili u ratovima protiv Autarijata*".⁶

U novije vrijeme F. Papazoglu je osporila Strabonov podatak o zapadnom smještaju Ardijejaca, jer da ovaj odlomak dopušta razna kolebanja, a podatak koji Ardijejce vezuje uz Hvar stoji potpuno osamljen.⁷ Raščlanjavajući ove podatke i njihovu slojevitost, ona vidi razne faze u Strabonovoj vijesti, koja je rezultat preuzimanja od nekih starijih pisaca, te bi po njenom mišljenju Ardijejci u vrijeme najveće moći živjeli od granica Peonije i Dardanije na istoku do obale severno od Rizonskog zaliva na zapadu, dakle u području današnje Crne Gore. Činjenica da je ovaj Strabonov podatak o blizini Ardijejaca Hvaru osamljen ne bi mogao poslužiti kao neki presudni argument da ih tamo nije bilo, jer su konačno više ili manje gotovo svi naši podaci iz ovih vremena "osamljeni" i uronjeni i izolirani u blijedim obrisima jednoga davnoga vremena. Međutim, ako Teopomp kao suvremenik, iako u sekundarnom vrelu, govori o sukobu s Keltima i velikom broju od 300.000 prospelata koji su poput helota, onda toj vijesti treba vjerovati, jer se iz drugih njegovih obavijesti vidi njegovo poznavanje naše obale. Ovaj broj je vjerojatno pretjeran, ali ako se uzmu odnosi robovskih populacija i slobodnih ljudi na pr. u Atici, što naravski nije mjerodavno, ali je ipak neki pokazatelj onda to i nije tako čudno. Fenomen ropstva su poznavale i druge skupine. Znamo od Nikole iz Damaska koji piše u 1. st. pr. Kr. da su Liburni imali robove i da im žene imaju djecu s robovima i djeca postaju slobodna. Delmati sredinom 2. st. pr. Kr. nameću svojim susjedima danak u žitu i stoci, pa i to pretpostavlja određenu poluropsku podložnost. To je zabilježio Polibije, suvremenik tih zbivanja. Ta činjenica je pokazatelj veličine ardijejskog plemena, njihove moći kojom su mogli pokriti široko područje koje je stizalo i do obala otoka Hvara.

Ove činjenice o prostiranju Ardijejaca pokušao je uskladiti M. Garašanin na tragu razmišljanja N. Vulića, F. Papazoglu i drugih. Po njemu je postojao ardijejski savez kojem oni stoje na čelu i to bi riješilo dijelom postojeće suprotnosti u vrelima i šarenilo teritorijalnih i plemenskih veza i pomicanja kroz vrijeme i prostor.⁸ Naravno da se situacija mijenjala iz stoljeće u stoljeće kod svih ilirskih skupina, kao što je to uostalom bilo i među Keltima, Grcima, Italicima i dr. starim narodima. Ardijejce ne spominje na pr. važno vrelo iz njihova vremena spuštanja na obalu, Pseudo Skilakov "*Periplus*". Ne spominje ni Delmate, a oni su nešto kasnije isto tako postali ključni čimbenik ovoga područja i to onda kada su se približili obali i moru. Posljednji koji je o tome raspravljao je I. Bojanovski, koji smatra da je osnovna jezgra Ardijejaca bila u širem području Neretve i nakon rimskog preseljenja. U prilog tome on navodi i Ptolemejev podatak (II, 16, 5) što ga bilježi u 2. st. posl. Kr., ali kako je poznato i njegovi su podaci iz različitih starijih vrela: "... unutar Dalmacije su Daorsi, a ispod njih Melkomeni i Vardei (*Oyardaioi*)".⁹ Potvrdu ove lokacije treba vidjeti i u bizarnoj Ciceronovoj molbi (Cic., *Ad. fam.*, V, 11) prijatelju P. Vatiniju, koji sa svojom vojskom boravi u Naroni, da mu potraži i vrati roba Dionizija koji mu je pobjegao s mnogim vrijednim knjigama, a mnogi su ga vidjeli u Naroni (Cic., *Ad. fam.*, XIII, 77). Vatinije mu odgovara u prosincu 45, da je rob pobjegao Vardejima i da je naredio da ga traže na kopnu i na moru i da će ga zacijelo pronaći, jedino ako nije pobjegao u Dalmaciju, a i od tamo će ga nekako izvući (Cic., *Ad. fam.*, V, 9). Iz ovih vijesti možemo dakle zaključiti da su Ardijejci i nakon preseljenja, barem jednim dijelom i dalje bili negdje u području Narone te da su i dalje graničili sa Delmatima.

Nas, međutim, u prvom redu zanima pomorska komponenta u povijesnoj pojavi Ardijejaca. Nju je, kako smo naveli, s pravom istaknuo zaslužni hvarski historik J. Boglić, kada je ustvrdio da su: "*Ardijejci ojačali na moru po brojnoj floti i neprijateljski prelazili u Italiju*". Osvrnimo se stoga u najosnovnijim crtama o prilikama na Jadranu, kada se oni na njemu pojavljuju. Njihovoj brznoj afirmaciji na Jadranu pomogao je, rekao bih, određeni političko strateški vakuum, koji je u ovome području nastao nakon peloponeskog rata. U ovome području oko Neretve i šire, u razdoblju koje prethodi dolasku Ardijejaca na more, negdje u prvoj polovini ili sredinom 4. st. pr. Kr., vodeću je ulogu, koliko znamo imala knidska naseobina na otoku Korčuli, najvjerojatnije na mjestu samoga današnjega grada Korčule. Ona se ili sama ugasila ili je stradala od domaćih Ilira, negdje u vrijeme peloponeskog rata, kada je njena metropola, ustvari Korkira na Krfu i sama bila u teškoj situaciji.¹⁰ Ne ulazeći u problem smještaja knidske naseobine, iako osobno smatram da se nalazila na mjestu današnje Korčule, nju spominju pouzdani povijesni izvori Pseudo Skimno, Strabon i Plinije Stariji. Složen je i problem njenih novaca, vjerojatno joj pripadaju rijetki novci s natpisom *Korkyraion*. Ove naseobine više nema i dolaze Isejci i osnivaju svoju apoikiju u Lumbardi 5 km istočno od grada Korčule. Oni pregovaraju i sklapaju ugovor sa "Pilom i sinom mu Dazom", po njihovim imenima Ilirima, vjerojatno lokalnim otočkim ili područnim dinastima. Da li su oni već Ardijejci? Kada Teopomp piše o sukobu Kelta i Ardijejaca on je suvremenik tih zbivanja i imao je prilično poznavanje

naših krajeva, barem po sačuvanim tekstovima.¹¹ Pored korkirejsko-korintske ingerencije i utjecaja u ovim dijelovima Jadrana, koji traje od 7-5. st., javlja se u 5. st. rastući atenski utjecaj, koji ima svoj interes za plovni put prema Spini radi žita i drugih sirovina. Taj faktor slabi sa sirakuškom kolonizacijom, ali se javlja i krajem 4. st. sa planiranim osnivanjem jedne kolonije na Jadranu,¹² kojoj je bila svrha osiguranje pomorskog puta protiv Tirenjana tj. gusara, jer tako treba shvatiti to ime pod kojim dekret podrazumijeva opću gusarsku opasnost u ovim vodama. Čini se da ova ekspedicija nije bila ostvarena. Između zamisli ove ekspedicije i nestanka knidske kolonije nalazi se kapitalno poglavlje sirakuške kolonizacije Dionizija Starijega, koja također ima za svrhu osiguranje sirakuške prevlasti nad Jonskim i Jadranskim morem. Dionizije osniva Issu i Pharos, porazio je savez Jadastina, Liburna? i farskih Ilira i za svoga života ima tu prevlast. Stvari se mijenjaju njegovom smrću 367, kad ga nasljeđuje sin Dionizije Mlađi (367-357.), koji nije znao ni mogao sačuvati očevo dostignuće. Već za njegova života gusarenje uzima velikog maha, ustvari ono nikada nije sasvim ni bilo uklonjeno. Opasnu reputaciju Jadrana kod grčkih pomoraca svjedoči u ovo vrijeme poznati atenski metek, retor i sudski logograf Lisija (oko 440-380.), koji je ustvrdio da je trgovina u Jadranu veoma opasna, ali unosna. Po njemu, naime, pirejski trgovci misle da je sigurnije poslati brodove u Jadran nego li posuditi novac mjesnom mešetaru. Zatim u svom govoru protiv Diogitona za kojeg tvrdi da je takav lopov, jer kada šalje brodove u Jadran ne priznaje svoju financijsku odgovornost u tome (na veliku nesreću udovica i siročadi čije novce koristi za takve poduhvate), jer se boji propasti posla. Svoj će udio u poslu priznati tek onda kada se brod sigurno vrati i dobitak se udvostruči.¹³ M. Nikolanci, rekao bih s pravom, povezuje već i ove opasnosti o kojima govori Lisija s ardijejskim gusarenjem.

Opasnost je dakle bila i te kako velika, ali trgovina se eto ipak odvijala uza sve ove rizike. Postojala je valjda i neka vrsta prešutnih sporazuma o plaćanju prolaza, o dijelu robe i drugih mogućnosti koje su postojale, kada je nađen zajednički jezik i interes. O tome uostalom svjedoče i nalazi novaca, posuda, kaciga i drugih helenskih proizvoda u različitim područjima obale i unutrašnjosti. Međutim ove zapreke su postojale i nakon Lisijinih vijesti, a naročito nakon smrti Dionizija Starijega i slabljenja države pod njegovim sinom. O tome svjedoči podatak kod Diodora Sicilskog (16, 5, 3-4), kako je Dionizije Mlađi bio prisiljen osnovati dvije naseobine u Apuliji (359/58) u svrhu zaštite jonskog tjesnaca od gusarskih barbara, koji žive duž jadranskih obala i čine ih nesigurnim za plovidbu: "*Hoi tèn parathaláttian oikountes bárbaroi lestrísi pollais pléontes áploun tois empórois pareskeúazon pasan tèn peri tòn Adriáñ thalattan*". Nije poznato koje su to naseobine, jer su valjda kratko trajale i nestale zbog građanskih sukoba u Sirakuzi. A gusari o kojima je riječ nisu samo oni iz Apulije, već i svi Iliri duž čitave obale kako se izričito veli. Bili su to dakle oni isti radi kojih je trebala biti upućena i spomenuta, neostvarena atenska ekspedicija iz 324/24, iako dekret spominje izričito Tirenjane, ali to se tumači kao generička oznaka, koja je ranije, a i u to vrijeme označavala gusare. Tirenjani su, kako znamo, bili gusari koji su po homerskoj pjesmi u čast Dioniza bili

zarobili i samoga boga na jednoj njegovoj plovidbi.¹⁴ Nešto slično je bilo i s našim Neretljanima, čije je ime u određenom povijesnom razdoblju bilo istovjetno sa gusarenjem. Ovi su gusari dakle one iste skupine koje su i dalje djelovale, kako to svjedoči podatak kod Livija (X, 2, 4) u poznatoj zgodi o kondotijeru Kleonimu, sinu spartanskog kralja Kleonima II iz loze Agijada. Poražen od konzula Emilija morao je napustiti salentinski kraj i krenuo je oko brundizijskog rta, pa su ga vjetrovi nosili nasred Jadrana i s lijeve strane mu je prijetila obala Italije bez luka, a s desne su prijetili Iliri, Liburni i Histri, plemena divlja i uvelike na zlu glasu zbog zlodjela na moru. Znači da u ovo vrijeme nije bilo organizirane sile koja bi kontrolirala i spriječila ovo gusarenje te su stanovnici naše obale praktički njom gospodarili.¹⁵ Issa i Pharos nakon što su izgubili zaštitu Sirakuze nisu imali snage oduprijeti se ovim prijetnjama. U tom je smislu svojevrсна blijeda, ali ipak indikativna potvrda, ostava novaca sa lokaliteta Škudljivac, kod sela Vrbanja oko 4 km istočno od Pharosa (Staroga Grada) na otoku Hvaru, sa primjercima Herakleje, Pharosa, Jonijevih i DI prekova na farskim novcima. Ostava se tumači prekidom veza s matičnim polisima i općenito nesigurnim stanjem u ovim područjima i datirana je između 330—320.¹⁶

U gornjem smislu je instruktivan i podatak kod najuspješnijeg atenskog retora i učitelja govorništva Izokrata (436—338.), koji imenujući u svojoj poslanici Filipu II, ocu Aleksandra Velikog u drugoj polovini 4. st. (346.) Ilire, izdvaja ih od onih u unutrašnjosti koji su podvrgnuti Filipu od onih koji nastavaju jadranske obale i ne podliježu nadzoru makedonskog vladara: “... *toú d’Illyriôn pléthous plên tòn parà tòn Adrtian oikoúnton egkratês kai kyrios gégonen*” (Isocr., *Phil.*, 21).

Tko su dakle ovi Iliri što ih spominju Izokrat i Livije? Najlogičnije je pomišljati da su to Ardijejci, koji su u to vrijeme morali već biti uvelike prisutni na moru, sudeći prema Teopomповoj vijesti. Oni su moćan narod sa velikim brojem prospelata, koji su brzo mogli biti pretvoreni u veslače na lađama. Sišavši na ušće Neretve pružili su se duž makarskog primorja do Cetine, a možda i dalje i zatim prema jugu. Brzo su ovladali morem bilo sami bilo uz pomoć svojih pokorenih sunarodnjaka ili saveznika Daorsa, Plereja, a po svemu sudeći i Liburna. Naime, Ardijejci i nisu morali fizički tj. etnički zaposjesti čitavi ovaj prostor, bilo je dovoljno da zaposjednu i kontroliraju glavne plovidbene točke i pristaništa, kao i Liburni prije njih, kada se tvrdi u vrelima da su njihovi tj. liburnski otoci na pr. i Pharos i Ladesta, kao što je bila i jonska Korkira u 8., a možda i u 9. st. (Strab., VI, 2, 4). Ako su, naime, Ardijejci sišli na more nakon sukoba s Keltima i Autarijatima u razdoblju između 370—360, onda je veoma brzo, možda isto desetljeće uslijedilo i njihovo pomorsko djelovanje po Jadranu. Analogiju imamo u sličnoj povijesnoj situaciji kada su Hrvati došli na Jadran, pa su takoreći odmah po svome dolasku, 642. g., izvršili poznati upad na italsku obalu kod Siponta (danas Manfredonia) na južnoj strani Monte Gargana. Tamo su našli za protivnike langobardske zapovjednike Aja i Rodoalda, pa kada ih je ovaj posljednji, kao bivši markgrof Furlanije oslovio njihovim jezikom, ostali su zbunjeni i zaprepašteni i bili poraženi, kako je to zabilježio kroničar Pavao Đakon (*Hist. Langobardorum*, 46; N. Klaić, *Pov. Hrvata*, Zagreb 1975,

215). Ardijejcima sigurno nije trebalo dugo "ovladavanje" pomorskim vještinama. Oni su brzo naučili upravljati brzim i lakim lađama, lembima svojih sunarodnjaka i saveznika Daorsa i Liburna i pretvorili ih u učinkovito sredstvo za vladanje svojim dijelom Jadrana.¹⁷ Liburni su u to vrijeme bili poraženi od Dionizija Starijeg, a ugrozila ih je i keltska provala na zapadu i u Picenumu, gdje su imali svoje postojbine, pa su se morali povući u svoj uži dio Jadrana. Dok je vladao Dionizije Stariji i dijelom vladavine Dionizija Mlađeg isejsko—farski klin držao je srednji Jadran. Padom ovog strateškog i političkog zaleđa i Ardijejci i Liburni zasigurno su postali slobodniji u svojim akcijama, što se vidi po gore spomenutim vrelima. Ardijejska moć temeljena na prevlasti na moru izrasta u snažnu državu ili savez ujedinjen pod njihovim imenom. Njihovu ranu pomorsku vještinu i vladavinu potvrđuje i čvrsta predaja kod kasnijih pisaca, kada je nekoć slavna ardijejska država bila svedena na 20 plemenskih dekurija negdje u zaleđu istočne Neretve, kako je to zabilježio Plinije Stariji (*N.h.*, III, 143): *...populatores quondam Italiae Vardaei non amplius quam XX decuriis* — Vardeja (Ardijejaca), nekoć pljačkaša Italije nema više od 20 dekurija. Nešto kasnije bilježi i Apijan (*Illyr.*, 3) da su: *Arđiaíoi, tà thalássia óntes áristoi ... kai nautikoí mèn epì tois Arđiaíois egénonto Liburnoí gènos héteron Illyrión* — Ardijejci su najbolji na moru ... i pomorci uz koje stoje Liburni drugo ilirsko pleme. Iz ove dakle moći, koja je neprekidno rasla stjecajem političkog i strateškog vakuuma, koji je nastao na Jadraniu slabljenjem i padom sirakuške države Dionizijeve i helenističke razmrvljenosti nakon smrti Aleksandra Velikog, razvit će se snažna ardijejska država ili savez. Tome usponu je pridonijelo i slabljenje južnog ardijejskog susjeda epirske države, posebno nakon smrti Pirova sina Aleksandra II (oko 240. g.). Pleurat i posebno njegov sin Agron, za kojeg je Polibije (II, 2, 4) zapisao da je imao kopnenu (pješadijsku) i pomorsku snagu veću od onih koji su prije njega vladali Ilirima, postali su odlučujući čimbenici na Jadraniu.¹⁸

U svome radu o Delmatima, u sažetom izlaganju o Ardijejcima podvukao sam činjenicu, da se čitav niz ključnih događaja iz povijesti ardijejske države odigravao upravo u području srednjeg Jadrana i njegova pripadajućeg otočja.¹⁹ Nakon Pleuratovih akcija na širenju svoje moći i utjecaja od sredine 3. st., njegov sin Agron zauzima Pharos i praktički drži vlast od Krke do Epira. On je bio u stanju okupiti brodovlje od 100 lemba i ukrcati na njih 5000 vojnika, s kojima je pomogao makedonskom kralju Demetriju u pobjedi protiv Etolaca 231. (Polyb., II, 3, 1). Ovu politiku nastavlja i Teuta, koja zaposjeda Issu, osvaja Korkyru i postavlja namjesnika Demetrija Hvaranina, vrsnog vojskovođu i diplomata, koji će postati jednom od ključnih osoba ardijejske države i njene povijesti. Za njega je kasni bizantski povjesničar Zonaras, koji je koristio Diona Kasija zabilježio da je: *... ho tón Sardaión (Arđiaíón) árhon*—zapovjednik (ili vladar) Ardijejaca Demetrije (Zonar., 8.2o.II).²⁰ Intrigantno je pitanje Demetrijeve nacionalnosti, kojeg smatraju Helenom, Iliro—Helenom i Ilirom. Da li je u ovome Zonarasovom navodu iskazana njegova stvarna pripadnost? Rekao bih da ga njegovo djelovanje i politika određuju kao hvarskog Ilira, da li upravo i Ardijejca? Naime upravo ovo "klasično" srednojadransko i ardijejsko područje

trećeg stoljeća bila je njegova dinasteia²¹ pa nas to prirodno navodi na takav zaključak. U prilog toga išlo bi uostalom i Polibijevo mišljenje o Demetriju. Polibije je kao plemeniti Ahejac prezirao Ilire u cjelini smatrajući ih malo boljim od divljaka, a njegove riječi o Demetriju (III, 19; vidi i: VII, 14; IX, 23, 9) da je: ... "bio čovjek koji je imao hrabrosti i smjelosti, ali mu je hrabrost bila nesmotrena i krajnje nerazborita. Zato mu je i svršetak života bio sličan načinu na koji ga je vodio. Naime, uz Filipov pristanak učinio je nepromišljen i rizičan pokušaj da osvoji grad Mesenu i u samom boju poginuo". Ova je ocjena u skladu s Polibijevim pogledima na Ilire, pa bismo i po tome mogli zaključiti da je i Demetrije bio Ilir, jer da je bio Helen vjerojatno bi i Polibijeva ocjena drukčije zvučala.²²

Kako smo vidjeli ključni dijelovi ardijejske povijesti vezuju ih uz ovaj njihov klasični prostor u srednjem Jadranu. Negdje u ovom području će tragično i završiti njihova povijesna uloga, nakon pohoda što će ga protiv njih i Plereja povesti konzul Ser. Fulvije Flak 135. pr. Kr. (*Liv. Ep.*, 56; *App., Illyr.*, 10). Prema tome iz ovog sažetog izlaganja povijesnih činjenica i zbivanja, a naročito politike i pogotovo pomorske moći Ardijejaca, smatram da nemamo razloga opovrći Strabonovu odrednicu da je otok Pharos blizu njih, što moramo shvatiti blizu njihove obale. To je tako doista i bilo od vremena njihova silaska oko Neretve i duž obale, kojom su se širili spram juga i sjevera i vladali morem i obalom do svoga silaska sa povijesne scene. U tome se slažu gotovo svi auktori, koji su se bavili ovim zbivanjima, pa nema razloga da im se i mi ne priključimo, kad činjenice tako govore.

Htjeli smo, međutim, posebno podvući pomorsku moć i snagu ovog velikog ilirskog naroda, jer je to bio glavni čimbenik, kojim su i stvorili svoju državu ili savez i doveli je do zavidna ugleda i uloge u svome vremenu. Njihovi lembi omogućili su im gotovo stoljeće i pol prevlasti na njihovom moru. U povijesnom procesu rasta novih sila i odnosa sukobili su se sa naraslom pomorskom i kopnenom moći rimske republike i u tom sukobu sa jačom silom su morali pokleknuti, kao što se to dogodilo mnogim narodima u povijesti, pa i samim Rimljanima. I to je dio povijesne pravde.

BILJEŠKE

- 1 Zippel 1877, 34—36; Tomaschek, *Ardiaioi*, RE III HB, 1895, 615; Ps. Scyl., *PERIPLUS*, 22, 23; Patsch 1922, 42—53. Patsch polazi od Zippela i daje veoma dobar pregled zbivanja sa opsežnim navodima vrela na grčkom i latinskom jeziku.
- 2 Jacoby, *FGrHist.* Nr. 115, II 40 s. 544; R. Laquer, *Teopompos*, RE II Reihe, Bd. V, 1934, 2176—2223; Đurić, 1982, 458.
- 3 Bojanovski 1988, 27—30; Papazoglu 1969, 82, bilj. 41; Papazoglu 1963, 74. U ovoj svojoj raspravi auktorica osporava vrijednost Teopomповih i Strabonovih obavijesti i tradicionalno gledanje na smještaj Ardijejaca. *Usp. Lučić*, 1966, 245—254; Pajakowski 1975, 109—121. Garašanin i dr. 1967, 90—93. Zaninović 1966, 70.
- 4 Izvorni tekstovi navoda i lokacija vrela: Patsch 1922, 43, nn. 2 i 4; Imamović 1972, 161—169; Papazoglu 1963, 74; Bojanovski 1988, 134, gdje je i novija bibliografija; Zaninović 1991, 258.
- 5 F. Papazoglu 1969, 69—100. Za materijalnu kulturu i njenu sličnost u vremenu i prostoru ovoga područja: B. Čović 1967, 103—121; Čović 1976, 110, 116; Bojanovski 1988, 112—113.
- 6 Boglich 1873, 17 no. 1. Slično misli i drugi poznati hvarski povjesničar i arheolog G. Novak. Vidi Novak 1915; Novak 1944, 30: "Ardijejcima je bio centar u današnjem makarskom i neretvanskom primorju, te su okupili nekoliko plemena na obali i u zaleđu". Slično s varijacijama misle i drugi stariji i noviji auktori kao Cons, Mommsen, Jireček, Šišić, Patsch, Vulić i dr. Vidi kod J. Lučić 1966, 245. Dodajmo tome i isto mišljenje: M. Fluss, *Naro i Narona*, RE, 23, HB, 1935, 1739—1740 (*Naro*), te 1749 (*Narona*), karta na str. 1745, gdje je Fluss locirao Ardijejce desno od ušća Neretve u makarskom primorju; Alföldy 1965, 46, koji polazi od Strabona i Patscha, a navodi i F. Papazoglu, te ih stavlja od Neretve duž obale; Stipčević 1989, 28—29 ih stavlja od Neretve u 4. st. pa prema jugu.
- 7 F. Papazoglu 1963, 81.
- 8 Garašanin 1967, 90-93; Garašanin 1974, 11—16.
- 9 Bojanovski 1988, 27—29 i *passim*.
- 10 Lisičar 1951, 59—83; Novak 1961, 161—165. Rendić—Miočević 1980, 229—246; Nikolanci 1989, 81—98; Mastrocinque 1988.
- 11 Novak 1952, 6—8; Kozličić 1990, 59-70 i *passim*.
- 12 Braccesi 1971, 54-80. *IG*, II, 809; *Ditt.*, *Syll.* 3, 305; Todd 1946-48, 200; Braccesi 1971, 175.
- 13 *Lysias apud Athenaeum*, 13, 612; *Lysias*, protiv *Diogeit.*, 32, 25; Ormerod 1924, 167; Braccesi 1971, 95; Dell 1967, 351. Dell je sklon redukciji ilirskog gusarenja prije 3. stoljeća, međutim vrela i činjenice govore drukčije: Braccesi, *l.c.n.* 28; Nikolanci, 1989, 82—83, rekao bih s pravom, povezuje već i ove opasnosti o kojima govori Lisija s ardijejskim gusarenjem.
- 14 *Usp. Kroll*, *Seeraub*, RE, IIa, 1, 1921, 1039; Ormerod 1924, 152 i d; Braccesi 1971, 174.
- 15 Zaninović 1988, 44; Zaninović 1990, 47-62; Suić 1981, 125—138.
- 16 Brunšmid 1898, 33; Mirnik 1981; Visona 1982, 680—689. U istom je svesku i rad: Gorini 1982, 141—146. Gorini datira ostavu između 320—310. g.
- 17 R. Grosse, *Lembus*, RE, XIII, 2, 1925, 1894—96; Torr 1964, 16, 115—116; Prema Holleaux—u lembi su prethodnici budućih rimskih liburna, no najvjerojatnije da je to bila ista vrsta lađe, koja je mogla služiti i u ratne i u trgovačke svrhe, prema potrebi: Holleaux 1928, 825; Zaninović 1975, 158—161; R. Grosse, *Liburna*, RE, XIII, 1, 1927, 143 i d; Panciera 1956, 130—156; Zaninović 1988, 46-47; Kozličić 1980—81, 165—188. Opsežna studija s temeljitom obradom povijesnih i tehničkih podataka i odgovarajućom literaturom.

- 18 U pomoć Demetriju Makedonskom Agron je poslao 100 lemna na koje se ukrcalo 5000 vojnika (Polyb., II, 3, 1). O povijesti ardijejske države postoji opsežna literatura, pored stranaca i ranijih citiranih tekstova Zippela, Holleaux-a, Patscha i dr. vidi i Novak 1952, 20—38; Papazoglu 1967, 138—144; Papazoglu 1976, 197—220; Braccesi 1971, 144 i d; Garašanin 1974, 1 i d; Wilkes 1969, 14—28; Bojanovski 1988, 25—30; Badian 1952, 72—93; Walser 1953/54, 308 i d; Levi 1973, 317—325; Gabričević 1973/74, 5—16; Bengtson 1968, 422, gdje je i glavija literatura.
- 19 Tim i drugim pitanjima posvetio sam niz svojih radova: Zaninović 1966, 72, bilj. 136; Zaninović 1976, 301—307; Zaninović 1984, 381—384; Zaninović 1982, 61—77; Zaninović 1984a, 35—46; Zaninović 1985, 306-308; Zaninović 1989, 133-147; Zaninović 1979, 201-208; Zaninović 1988, 35-48. Za ostale radove vidi: Bibliografija M. Zaninovića o 60. obljetnici, OpuscArchaeol 14, Zagreb 1989, 5—16.
- 20 G. Zippel 1877, 50—60; Patsch 1922, 45—54; Holleaux 1921, 98—146 i passim; Holleaux 1928, 853-857; Errington 1989, 81—106; Šašel—Kos 1986, 55—83, gdje je i novija literatura; Islami 1975, 5—48; Walbank 1976, 265—272. U istom su svesku i studije M. Islamija, M. Korkutija i dr. koje dijelom obrađuju ove probleme; Bojanovski 1988, 29.
- 21 Zaninović 1966, 72, bilj. 136; Gabričević 1974, 19, koji se također slaže sa područjem Demetrijeve dynasteje u farsko—naronitanskom području.
- 22 Walbank 1979, komentari uz odgovarajuća poglavlja. U ovom monumentalnom djelu auctor revidira mnoge stare i bilježi nove spoznaje. Tako veli za Demetrija Faranina: "... Demetrius was perhaps an Illyrian, a member of a semibarbarous people and so liable to act with what would have been irresponsibility in a Greek or a Roman, vol. I, p. 324, gl. 16. U prilog ovom mišljenju Walbank citira: S. I. Oost, Roman Policy in Epirus and Acarnania in the Age of the Roman Conquest of Greece, Dallas 1954, 22. Za Demetrija i Dell 1970, 30—38.

POPIS LITERATURE

Alföldy 1965	G. Alföldy, <i>Die Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien</i> , Budapest 1965.
Badian 1952	E. Badian, Notes on Roman Policy in Illyria, Papers British School at Rome 20, 1952.
Bengtson 1968	M. Bengtson, <i>Griechische Geschichte</i> , München 1968.
Boglich 1873	G. Boglich, <i>Studi storici sull'isola di Lesina</i> , Zadar 1873.
Bojanovski 1988	I. Bojanovski, <i>Bosna i Hercegovina u antičko doba</i> , Sarajevo 1988.
Braccesi 1971	G. Braccesi, <i>Grecità adriatiche</i> , Bologna 1971.
Brunšmid 1898	J. Brunšmid, <i>Inscriben und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens</i> , Wien 1898.
Čović 1967	B. Čović, O izvorima za istoriju Autarijata, Godišnjak ANUBiH 3, Sarajevo 1967.
Čović 1976	B. Čović, <i>Od Butmira do Ilira</i> , Sarajevo 1976.
Dell 1967	H. J. Dell, The Origin and Nature of Illyrian Piracy, <i>Historia</i> 16, Wiesbaden 1967.
Dell 1970	H. J. Dell, Demetrius of Pharos and the Istrian War, <i>Historia</i> 19, Wiesbaden 1970.
Đurić 1982	M. Đurić, <i>Istorija helenske književnosti</i> , Beograd 1982.
Errington 1989	M. Errington, Rome and Greece to 205 B. C., CAH VIII, 1989.
Gabričević 1973/74 Zadar 1973/74.	B. Gabričević, Bilješke uz prvi ilirski rat, RFFZ 5,

- Garašanin 1967 M. Garašanin, *Istorija Crne Gore*, Titograd 1967.
- Garašanin 1974 M. Garašanin, *Istorijska i arheološka razmatranja o ilirskoj državi*, Glas SANU 1, Beograd 1974.
- Gorini 1982 G. Gorini, *Monete greche riconiate in Illyria*, Actes 9 Cong. Int. de numism, Bern, sept. 1979, Louvain la Neuve - Luxemburg 1982.
- Holleaux 1921 M. Holleaux, *Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques au III siècle avant J.-C.*, Paris 1921.
- Holleaux 1928 M. Holleaux, *The Illyrian Piracy*, CAH VII, 1928.
- Holleaux 1928a M. Holleaux, *The Romans in Illyria*, CAH VII, 1928.
- Imamović 1972 E. Imamović, *Iz istorije eksploatacije soli u BiH*, *Istorijski zapisi* 29, Titograd 1972.
- Islami 1975 S. Islami, *L'Etat illyrien et ses guerres contre Rome*, *Iliria* 3, Tirana 1975.
- Kozličić 1980/81 M. Kozličić, *Brodovi Daorsa*, *GZM NS* 35-36, Sarajevo 1980/81.
- Kozličić 1990 M. Kozličić, *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split 1990.
- Levi 1973 M. A. Levi, *Le cause della guerra romana contro gli Illyri*, *La parola del passato*, Napoli 1973.
- Lisičar 1951 P. Lisičar, *Crna korkira i kolonije antičkih Grka na Jadrano*, Skopje 1951.
- Lučić 1966 J. Lučić, *O migracijama ilirskog plemena Ardijejaca*, *ŽA* 16, Skopje 1966.
- Mastrocinque 1988 A. Mastrocinque, *Da Cnido a Corcira Melaina*, Trento 1988.
- Mirmik 1981 I. Mirmik, *Coin Hoards in Yugoslavia*, *British Archaeological Reports* 95, 1981.
- Nikolanci 1989 M. Nikolanci, *Crna Korkira i poluotok Pelješac*, *VHAD* 82, Split 1989.
- Novak 1915 G. Novak, *Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije*, *Suppl. BASD* 38, Split 1915.
- Novak 1944 G. Novak, *Prošlost Dalmacije I*, Zagreb 1944.
- Novak 1952 G. Novak, *Issa i isejska država*, *VHAD* 54, Split 1952.
- Novak 1961 G. Novak, *Stari Grci na Jadranskom moru*, *Rad JAZU* 322, Zagreb 1961.
- Oost 1954 S. I. Oost, *Roman Policy in Epirus and Acarnania in the Age of the Roman Conquest of Greece*, Dallas 1954.
- Ormerod 1924 H. Ormerod, *Piracy in Ancient World*, Liverpool-London 1924.
- Pajakowski 1975 W. Pajakowski, *Die Ardiaer, ihre Wohnsitze und ihre historische Rolle*, *Godišnjak ANUBiH* 12, Sarajevo 1975.
- Panciera 1956 S. Panciera, *Liburna, Rassegna delle fonti, caratteristiche della nave, accezione del termine*, *Epigraphica* 18, Bologna 1956.
- Papazoglu 1963 F. Papazoglu, *O teritoriji ilirskog plemena Ardijeja*, *Zbornik fil. fak. VII-1*, Beograd 1963.
- Papazoglu 1967 F. Papazoglu, *Poreklo i razvoj ilirske države*, *Godišnjak ANUBiH* 5, Sarajevo 1967.
- Papazoglu 1969 F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo 1969.
- Papazoglu 1976 F. Papazoglu, *O pojmovima "Epir" i "Ilirija" u poznorepublikansko doba*, *Godišnjak CBIJA* 11, Sarajevo 1976.
- Patsch 1922 C. Patsch, *Historische Wanderungen im Karst und an der Adria, 1. Teil: Die Herzegovina einst und jetzt*, Wien 1922.
- Rendić-Miočević 1980 D. Rendić-Miočević, *O knidskoj kolonizaciji otoka Korčule*, *Diadora* 9, Zadar 1980.
- Stipčević 1989 A. Stipčević, *Iliri*, Zagreb 1989.
- Suić 1981 M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar 1981.
- Šašel-Kos 1986 M. Šašel-Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana 1986.
- Todd 1946/48 M. N. Todd, *A Selection of Greek Hist. Inscr.* 2 vol, Oxford 1946/48.
- Torr 1964 C. Torr, *Ancient Ships*, Chicago 1964.

- Visonà 1982 P. Visonà, *Early Greek Bronze Coinage in Dalmatia and the Škudljivac Hoard: A Reappraisal of IGCH*, Actes 9 Congr. Int. de numism, Bern, sept. 1979, Louvain la Neuve-Luxemburg 1982.
- Walbank 1976 F. W. Walbank, *Southern Illyria in the Third and Second Centuries B. C.*, *Iliria* 4, Tirana 1976.
- Walbank 1979 F. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*, I-III, Oxford 1957, 1967, 1979.
- Walser 1953/54 G. Walser, *Die Ursachen der ersten römischillyrischen Krieges*, *Historia* 2, 1953/54.
- Wilkes 1969 J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969.
- Zaninović 1966 M. Zaninović, *Delmati*, *Godišnjak ANUBiH* 2, Sarajevo 1966.
- Zaninović 1975 M. Zaninović, *Liburna*, *Modeli naših brodova*, izd. Čuvar Jadrana, Split 1975.
- Zaninović 1976 M. Zaninović, *Delmatsko-grčki odnosi na Jadranu*, *Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb 1976.
- Zaninović 1979 M. Zaninović, *Greek Land Division at Pharos*, *AI* 20, Beograd 1979.
- Zaninović 1982 M. Zaninović, *Nalazi sa Tora kod Jelse kao prilog njegovoj kronologiji*, *OpuscArchaeol.* 7, Zagreb 1982.
- Zaninović 1984 M. Zaninović, *Two Illyro-Hellenistic Sites on the Island of Hvar (Pharos)*, *Proceedings of the VIth Congr. of the Intern. Federation of the Societies of Class. Studies* I, Budapest 1984.
- Zaninović 1984a M. Zaninović, *Gradina u luci antičkog Pharosa (Polyb, III. 19)*, *OpuscArchaeol.* 9, Zagreb 1984.
- Zaninović 1984b M. Zaninović, *New Contributions to the Archaeology of Pharos*, *VAHD* 77, Split 1984.
- Zaninović 1985 M. Zaninović, *I Greci e gli Illyri sul Pharos Adriatico (4-3 sec. a C.)*, *Praktika tou XII Diethnous Synedriou Klasikes Arhaiologias*, Athena 4-10. sept. 1983, tom A, Athena 1985.
- Zaninović 1988 M. Zaninović, *Liburnia militaris*, *OpuscArchaeol.* 13, Zagreb 1988.
- Zaninović 1988a M. Zaninović, *Pharos od polisa do municipija*, *ARR* 11, Zagreb 1988.
- Zaninović 1989 M. Zaninović, *Dionizijske tradicije Pharosa*, *Antički teatar na tlu Jugoslavije*, *Zbornik radova Matice srpske*, Novi Sad 1989.
- Zaninović 1990 M. Zaninović, *Histri i Liburni prema rimskoj ekspanziji*, *Diadora* 12, Zadar 1990.

R i a s s u n t o

MARINERIA DEGLI ARDIEI BASE DELLA LORO POTENZA

La forte tribù illirica sempre atrae l'attenzione degli storici ed archeologi, perché sono ancora presenti numerose questioni intorno al loro fenomeno. Quando sono emigrati sull'Adriatico, dove era il loro territorio? Quale era la sua estensione? L'opinione dell'autore rispetto a certe opinioni moderne, che divide la maggioranza degli studiosi antichi e moderni, che la comparsa storica degli Ardiei e connesso alla loro discesa dall'interno del'Ilirico nel litorale intorno alle foci del fiume Naron (Neretva) nella metà del 4 secolo av. Cr.

Nel territorio dove erano arrivati presto conquistarono l'arte marinesca che avevano preso dai loro connazionali e alleati Daorsi, Plerei e Liburni con le loro antiche tradizioni navali e marinare. Questa potenza navale si sviluppo in attività piratesche delle quali ci parlano le fonti contemporanee e posteriori come Lisia (presso Ateneo), Isocrate, Polibio, Livio, Plinio il Vecchio, Appiano e Dione Cassio.

Nel vacuum politico—strategico, creatosi dopo la caduta della potenza siracusano—issea quando è morto Dionisio il Vecchio e ancora più dopo suo figlio Dionisio il Giovane, è anche risorta la pirateria illirica in generale come anche quella ardieia. Gli Ardiei sono diventati il fattore più importante in questa parte dell'Adriatico e il loro dominio navale si estendeva lungo la costa dal fiume Titius (Kerka) fino all'Etolia. Nel 231 il re Agrone ha imbarcato 5000 soldati sul 100 lembi e ha vinto gli Etoli che assediavano la città di Medeon nell'Acarnania. La seconda metà del terzo secolo è l'apogeo dello stato ardieio. La loro potenza marinara e le attività piratesche hanno provocato l'intervento romano e loro dovevano cedere davanti alla nuova potenza navale e ai nuovi dominatori del Mediterraneo. Il mare era la forza degli Ardiei, quando hanno perso il mare hannoperso l'indipendenza, un fatto già visto tante volte nella storia.

Traduzione: M. Zaninović

